

The background is a painting of a landscape. It features several tall, slender, leafless trees that stretch across the frame. The ground is a mix of brown and green, suggesting a field or a path. In the distance, a few small figures can be seen, adding a sense of scale and human presence to the scene. The overall color palette is muted, with a lot of greys, browns, and soft blues, creating a serene and somewhat melancholic atmosphere.

De serene blik
Vier realisten

Floris Verster Jan Mankes
Dick Ket Henk Helmantel

De serene blik

Vier realisten

Floris Verster

Jan Mankes

Dick Ket

Henk Helmantel

WBOOKS | Zwolle

Museum MORE | Gorssel

Ten geleide

Ype Koopmans

‘Realisme’ is een gevoelsterm die in kunsthistorische context stilzwijgend maar aanhoudend wordt gebruikt. Men komt er vaak mee aandragen als synoniem voor ‘figuratief’ of ‘naturalistisch’. Soms in combinatie met ‘fotografisch’, ‘precies’ of ‘vakbekwaam’. Doorgaans als tegenovergesteld aan ‘idealiserend’, ‘symbolistisch’, ‘conceptueel’ of ‘abstract’. Er zijn echter allerlei mengvormen: realisme is een hoedanigheid die in principe los staat van scholen en stromingen.

En juist tot dit wat lastige woord ‘realisme’ neemt men vaak zijn toevlucht in verhandelingen over de Nederlandse schilderkunst van de 15de tot en met de 17de eeuw. Het gaat hier dan om een ‘realistisch’ genoemde geplogenheid die later verflauwde, maar als artistieke onderstroom zou blijven bestaan. Speciaal vanaf omstreeks 1890 maakten Oudhollandse genres als het ‘realistisch geschilderde’ portret, stilleven of architectuurstuk opnieuw opgang. Studie van perspectivische ruimtevoorstelling en illusionistische vormuitdrukking werden daarmee als vanouds actueel. Het is een rijke materie die goed zichtbaar wordt wanneer men zich beperkt tot het noemen van slechts enkele elkaar aanvullende namen.

Een belangrijke vernieuwer was vanaf het eind van de 19de eeuw Floris Verster, die in zelfgekozen afzondering het schilderen van stillevens en stadsgezichten beoefende. Hun motieven kregen van hem accenten die deze genres nooit hadden gekend: ze werden daarmee niet zozeer drager van een objectieve wereld van vormen, als van een subjectief geladen ziel en geest, waarvan hij de ervaringen in zijn werk wist over te brengen. Zo werd hij schilder van het bijna absoluut materiële der dingen en tegelijk van gewaarwordingen uit een wereld daarachter.

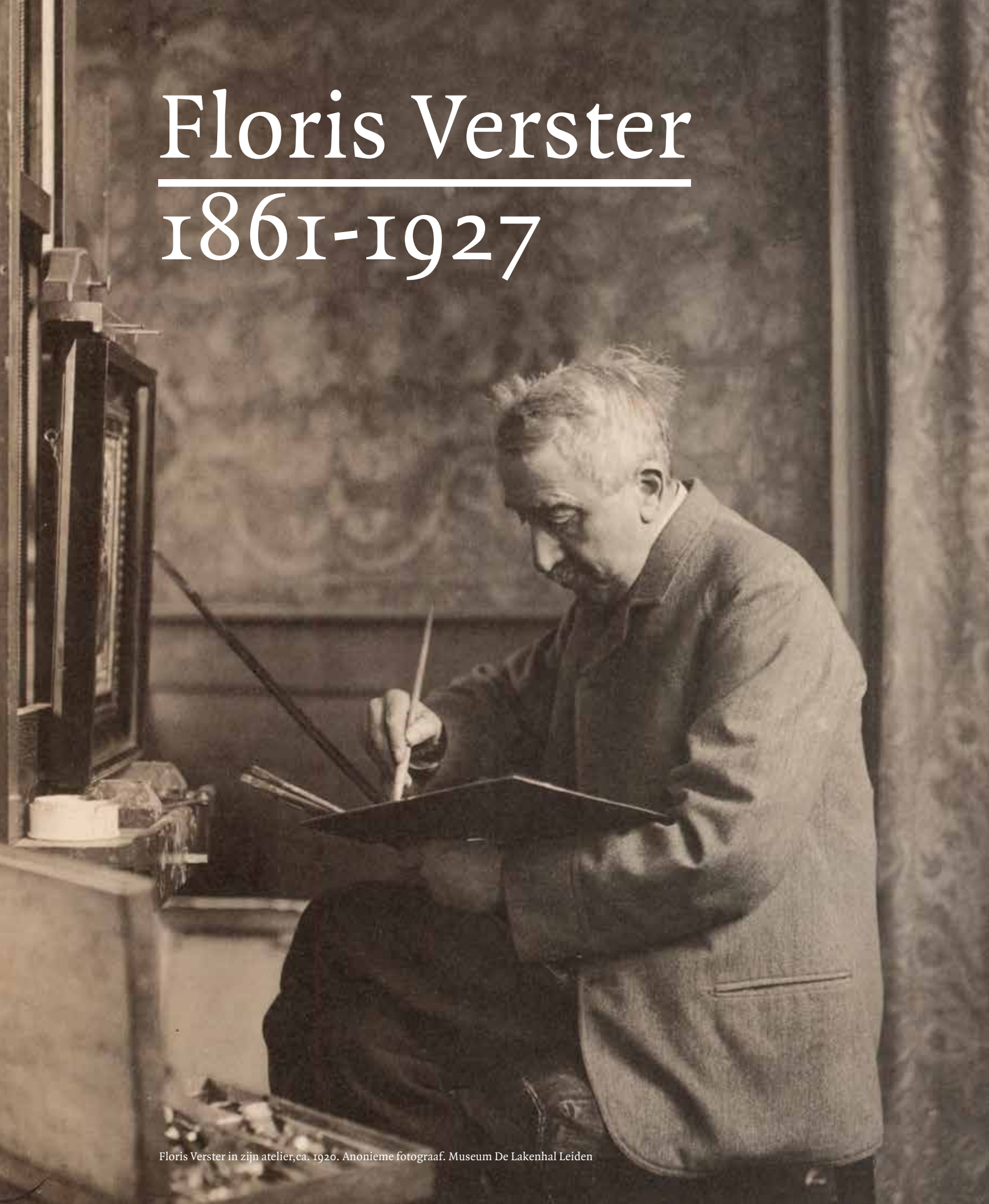
In de kunsthistorische literatuur worden Jan Mankes en Dick Ket vaak gepositioneerd als representanten van een door Verster ingezette ontwikkeling naar een verjongd en interpreterend realisme. Overeenkomstig zijn in zekere zin de suggestie van verstilling en de bevestiging van een plaats op aarde en in het eigen leven. Het werk van Verster, Mankes en Ket is geliefd bij een breed publiek vanwege de gewaarwording van tastbaarheid en sfeergevoelige weergave van de wereld om hen heen. Maar in de kern zijn ze eenlingen – nauwelijks overlappend in tijd – ieder met een eigen signatuur, niet te harnessen in een stijl of stroming.

Floris Verster

1861-1927

Bedwongen drift is ook drift

Marieke Jooren

‘Zoo spoedig men meent, de bedoeling van dezen zuiveren artiest te begrijpen, heeft hij die voor een andere formule verwisseld.’¹ In haar standaardwerk uit 1903 over de Nederlandse kunst van de 19de eeuw schreef de kunstcritica Hermine Marius met verwondering over de diverse stijlen in het oeuvre van Floris Verster. Bijna de helft van zijn ruim driehonderd olieverfschilderijen, waskrijttekeningen en aquarellen bestaat uit kleurrijke bloemstillevens in stevige verfstreken.² Het genre hield hem zijn leven lang bezig en eind jaren 1880 vestigde hij er zijn naam mee als een van de belangrijkste schilders van de laat-19de-eeuwse avant-garde. Ook is hij bekend om zijn sobere stillevens met eenvoudige huiselijke objecten of dode dieren, waarin juist de minutieuze stofuitdrukking en verstilte sfeer opvallen. Verder schilderde hij landschappen, portretten en interieurs. Het naast elkaar bestaan van zulke verschillende werken heeft in de loop der jaren vele auteurs die over Verster schreven beziggehouden. Maar hoezeer het uiterlijk van zijn kunst ook mocht wisselen, de grondhouding bleef dezelfde. Niet voor niets noemde de dichter Albert Verwey, zijn hartsvriend, hem de ‘schilder die, nooit, door géén andere hartstocht bezeten geweest is dan het wezen van de dingen weer te geven in hun kleuren’.³

Verster groeide op in een patriciërsfamilie in Leiden. Zijn vader, een kunstliefhebber en amateur-bioloog, enthousiasmeerde hem al op jonge leeftijd te tekenen naar opgezette dieren en natuurhistorische boeken, wat Floris met wetenschappelijke precisie deed. Om zijn tekentalent verder te ontwikkelen volgde hij tussen zijn twaalfde en eenentwintigste een traditionele kunstopleiding, onder meer aan de Academie voor Beeldende Kunsten in Den Haag, waar hij zich in 1879 aanmeldde. Hij behaalde goede resultaten, maar gaandeweg verschoof zijn interesse van het behoudende onderwijs, gericht op het nauwkeurig natekenen van anatomie en modellen, naar experimenten in verf in de impressionistische trant van de Haagse School, destijds de leidende moderne stroming. Ook zijn iets oudere studiegenoot George Hendrik Breitner, die alledaagse onderwerpen schilderde in een losse, moderne stijl, maakte grote indruk op hem. Aan de academie, waar lijn en vorm veel belangrijker werden bevonden dan kleur, gold

Jan Mankes

1889 – 1920

1889

Op 15 augustus wordt Jan Mankes geboren te Meppel als zoon van Beint Mankes, commies bij de belastingdienst, en Jentje Hartsuicker. Hij heeft een oudere zus Popje en een oudere broer Cornelis.

1902

Gaat naar de driejarige HBS in Meppel.

1904

Verlaat de HBS en wordt hulpje bij een huisschilder. In augustus verhuist het gezin naar Delft, waarheen zijn vader is overgeplaatst. Krijgt tekenlessen van Herman Veldhuis (1878-1954), eerste ontwerper op het Delftse atelier voor gebrandschilderd glas 't Prinsenhof.

1905-1907

Wordt leerling op 't Prinsenhof, dat onder leiding staat van Jan Schouten. Volgt enige tijd de avondcursus aan de Academie voor Beeldende Kunsten in Den Haag. Klimt op tot glasschilder en raakt bevriend met collega's Dirk Boode en Toon Berg.

1908

Op advies van de schilder en etser Antoon Derkzen van Angeren neemt hij ontslag bij 't Prinsenhof om zich verder via zelfstudie in de schilderkunst te bekwamen.

1909

Maakt via de criticus Eduard Becht kennis met de schilder en kunsthandelaar Bernard Schregel, die tien schilderijen van hem aankoopt. Jans vader gaat met pensioen en verhuist met het gezin naar zijn geboorteplaats De Knijpe bij Heerenveen; Jan verhuist mee. Ontmoet in oktober bij een bezoek aan Den Haag de kunsthandelaar Jan Schüller, die voortaan zijn schilderijen gaat verhandelen en er regelmatig en met veel succes tentoonstellingen mee gaat organiseren. Mankes' werk trekt al gauw de aandacht van vooraanstaande critici. Komt tevens in contact met sigarenhandelaar en kunstliefhebber Aloysius Pauwels, die hem gaat

Zelfportret met uil

1911 | olieverf op doek op paneel | 20,5 x 17 cm | Museum Arnhem

Dit is het enige zelfportret waarop Mankes meer dan alleen zijn hoofd heeft afgebeeld. Het lijkt alsof hij met de uil op zijn hand voor een spiegel staat, maar hij moet de onderdelen van de voorstelling afzonderlijk hebben geschilderd. Ondanks het kleine formaat is het door de voorstelling een zeer opmerkelijk schilderij, waarmee Mankes een speciale bedoeling lijkt te hebben gehad. Hij had immers voldoende kunsthistorische kennis om te beseffen dat een uil niet zomaar een prachtige vogel is, maar al sinds de Oudheid als symbool van de wijsheid gold. Door zichzelf zo af te beelden presenteerde hij zich hier als een wijs en erudiet persoon aan de beschouwer: behoorlijk ambitieus voor een jonge kunstenaar van net 22 jaar oud. Misschien vond hij dat zelf ook wel een beetje en heeft hij dat boerenpetje opgezet om dit effect weer wat te relativeren. De witte kiel geeft daarbij nog aan dat hij geen schrijver of wetenschapper is, maar een kunstschilder. En in combinatie met de uil zou dat kunnen betekenen dat hij een kunstschilder is die nadenkt over zijn werk. Een kunstenaar die geen ‘oppervlakige’ impressionist is die alleen maar de zichtbare werkelijkheid wil weergeven, maar een die ‘diepere’ kennis via zijn schilderijen wil overbrengen. ‘Kunst is uiting geven aan geestelijk leven,’ zo zou hij enkele jaren later aan Pauwels schrijven.¹ (JJH)

1. Alle bewaard gebleven brieven van Mankes zijn afgedrukt in: *Jan Mankes – Een kunstenaarsleven in brieven, 1910-1920*, bezorgd door J. de Lange, Zwolle/Den Haag 2013; citaat brief 252, IV (26 november 1913).

Stilleven met broodjes

1933 | olieverf op doek | 69,5 x 61 cm | Gemeentemuseum Den Haag

‘Wit dat is mijn lievelingskleur (waarschijnlijk omdat het de moeilijkste kleur is: zelfkwellend).’¹ Aldus Ket in een brief waarmee hij aangaf dat hij uitdagingen in zijn werk eerder opzocht dan uit de weg ging. Voordat hij aan een schilderij begon, overwoog hij langdurig de samenstelling en compositie. Hij had daarbij een neiging om objecten te selecteren vanwege een daaraan door hem toegekende symboolwaarde, maar in dit werk is dat nagenoeg ondenkbaar en had de samenstelling kennelijk een andere bedoeling.

Er zijn hier verschillende gradaties van wit te zien, van de eitjes, de geëmailleerde schaal, een besmeurd en verkreukeld vel papier en een smoezelige lap textiel. Kleine kleuraccenten worden gevormd door een reep rood-geblokte theedoek en de blauwgrijze letters ‘cacao’ van een Cassandre-affiche voor de Haarlemse firma Droste. Toen Ket nagenoeg klaar was ontbrak er in zijn ogen nog iets in de linkerbenedenhoek, waarna hij als detail in de diepte de hals en een oor van een Keulse fles toevoegde. En dat gezien vanuit het totaal van een vogelvlucht, inmiddels zijn handelsmerk. Geen uitgevuld beeld, maar een uitsnede uit een geconstrueerde werkelijkheid.

De geringe vertekening van kleurwaarden in de ondergrond had te maken met het hoofdmoment van de compositie, de drie zachte broodjes in het centrum, waaraan het schilderij zijn titel ontleent. In een brief aan Nel Schilt uit 1933 noemde hij ze ‘pretentius’, omdat ze geen concurrerende kleuraccenten in hun nabijheid verdroegen.² Toch hadden ze door hun onvaste plasticiteit juist ook wel degelijk steun nodig. Die kregen ze door de contrasterende stofuitdrukking van het glanzende email met zijn roestige lacune, en de kalkstructuur van de eierschalen. (YK)

1. Brief aan A. Maas-van der Moer, 10 september 1938, RKD, Den Haag.

2. Brief aan N. Schilt, 5 januari 1933, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

Henk Helmantel

1945

Eigentijds realisme met een tijdloos fundament

Frank van de Schoor

In zijn schilderkunst concentreert Henk Helmantel zich op stillevens, kerkinterieurs en een enkel landschap in zijn directe woonomgeving. De stillevens tonen een intieme, bezielde weergave van de alledaagse materie. De kerkinterieurs getuigen van een gewijde sfeer en geestelijke verstillig. Een schilderij is voor Helmantel geslaagd als de compositie en de lichtval in harmonie met elkaar zijn gebracht. Eens in de zoveel jaren maakt hij als getuigenis van zijn artistieke ontwikkeling en het proces van het ouder worden een zelfportret, maar de menselijke figuur heeft verder niet zijn bijzondere belangstelling.

Noordoost Groningen is Helmantels thuisland waarmee hij zich al zijn leven lang verbonden voelt. Hij is geboren en getogen in het kerkdorp Westeremden, gemeente Loppersum. Hij groeide op in een tuindersfamilie. Aanpakken en doorzetten vormden de levensinstelling, die resulteerde in een zelfdiscipline die hem later als kunstenaar van pas zou komen. Op vanzelfsprekende wijze raakte hij van jongs af aan vertrouwd met groei, bloei en verval van groente en fruit. De calvinistische opvoeding en geloofsovertuiging die hij meekreeg, vormt voor hem een rijke bron voor een spirituele levenshouding.

Van 1961 tot 1965 volgde Helmantel de opleiding aan de Academie Minerva in Groningen, met als studierichting vrije beeldende kunst. Op Minerva werd de klassieke traditie niet zoals elders beteugeld, maar met zijn belangstelling voor technisch vakmanschap, perspectief en illusionisme was hij wel een uitzondering. Hij was toen al een bewonderaar van een eeuwenoude figuratieve traditie, waarvan hij zichzelf als een verlengstuk opwierp. Al was hij in dat opzicht een buitenstaander, zijn onmiskenbare talent werd al vroeg erkend. De befaamde Groningse expressionist Johan Dijkstra verwelkomde hem in het revolutiejaar 1968 als opmerkenswaardige navolger van de jong gestorven vooroorlogse realist Dick Ket.¹

Abstractie vertrouwde Helmantel niet helemaal: 'De abstracte kunst is een gegeven waar je niet aan voorbij kunt gaan,' verklaarde hij nog in 1978 in een interview: 'De abstracte kunst is een laatste stap in een hele reeks eerder gedane stappen. Het is typisch een eindstation waarin je eigenlijk onmiddellijk rechts-

Henk Helmantel
De zuidbeuk van de St. Nicolaaskerk
in Monnickendam
1988
193 x 153 cm
Museum Helmantel Westeremden

Colofon

Dit boek verschijnt ter gelegenheid van de tentoonstelling *De serene blik* – Floris Verster, Jan Mankes, Dick Ket, Henk Helmantel, van 3 februari tot en met 13 mei 2018 te zien in Museum MORE in Gorssel.

Uitgave

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com
i.s.m.
Museum MORE, Gorssel
info@museummore.nl
www.museummore.nl

Tekst

Jan Jaap Heij, Marieke Jooren, Ype Koopmans,
Frank van de Schoor, Jeroen Stumpel

Redactie

Ype Koopmans, Frank van de Schoor

Vormgeving

Erlend Schenk

© 2018 WBOOKS Zwolle | Museum MORE en de auteurs

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam. © c/o Pictoright Amsterdam 2018.

ISBN 978 94 625 8255 2

NUR 646

Tussen 1890 en 1940 maakten in Nederland traditionele genres als het stilleven en het sprekend gelijkend portret rentree en werden studie van anatomie, lichtval, perspectivische ruimtevoorstelling en illusionistische stofuitdrukking opnieuw actueel. Er werd vaak een verband gelegd met de schilderkunst van de 15de tot en met de 17de eeuw, maar de blik verinnigde zich tot de details en sprak zich uit in een meer contemplatieve en aanhoudende manier van kijken.

Een belangrijke vernieuwer was omstreeks de eeuwwisseling Floris Verster (1861-1927). De traditionele genres kregen van hem accenten die deze nooit hadden gekend. Ze werden daarmee niet zozeer drager van een objectieve wereld van vormen, als van een subjectief geladen ziel en geest, waarvan hij de ervaringen in zijn werk wist over te brengen. Latere kunstenaars als Jan Mankes (1889-1920) en vervolgens Dick Ket (1902-1940) werden door Verster geïnspireerd en waren representanten van een door hem ingezette ontwikkeling naar een verjongd en interpreterend realisme.

Het werk van Verster, Mankes en Ket is geliefd bij een breed publiek vanwege een sterke suggestie van tastbaarheid en sfeergevoelige weergave van de wereld om hen heen en hun eigen plaats op aarde. De hedendaagse realist Henk Helmantel (1945) is een bewonderaar en verzamelaar van hun werk. In krachtmeting met zijn voorgangers geeft hij een interpretatie van een ogenschijnlijk tijdloos realisme, waarin het gewone, het alledaagse boven de werkelijkheid uitstijgt.